

Sənətşünaslıq və memarlıq

UOT 78.031.4

A.Ş.Əhmədova (Səfixanova)
Azərbaycan Milli Konservatoriyası
aygul_ahmedova92@mail.ru

QARABAĞ BÖLGƏSİNİN MUSIQİ FOLKLORUNDA PAMBIQ NƏGMƏLƏRİNİN STRUKTUR-SEMANTİK TƏHLİLİ

Açar sözlər: Azərbaycan, Qarabağ, musiqi folkloru, əkinçi nəğmələri, ekspedisiya, pambıq, bayatı

Azərbaycan mədəniyyətinin zəngin mədəni irsinin ayrılmaz hissələrindən birini musiqi təşkil edir. Məqalədə müasir dövrümüzdə etnomusiqişünasın ekspedisiya səfəri və toplama işinin zəruri məsələləri aydınlaşdırılmışdır. Qarabağ bölgəsinin musiqi folklorunda əkinçi nəğmələri özünəməxsus mövqeyə malikdir. Məqalədə əmək mahnılarının bir növü olan pambıq nəğmələrinin musiqi dilinin və poetikasının özəllikləri təhlil olunur. Müəllifin gəldiyi qənaətə görə, bu nümunələr Azərbaycan autentik folklorunun ən arxaik qatlarına aiddir.

A.Ш.Ахмедова (Сафиханова)

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПЕСЕН ХЛОПКА МУЗЫКАЛЬНОГО ФОЛЬКЛОРА КАРАБАХСКОГО РЕГИОНА

Ключевые слова: Азербайджан, Карабах, музыкальный фольклор, земледельческие песни, экспедиция, хлопок, баяты

Одной из неотъемлемой частью богатого культурного наследия азербайджанской культуры является музыка. В статье показываются экспедиции и важные вопросы, касающиеся этномусыковеда при сборе необходимых материалов в современной эпохе. В музыкальном фольклоре Карабаха особое место принадлежит земледельческим песням. В статье анализируются особенности музыкального языка и поэтики одной из разновидностей трудовых песен – напевов хлопка. Автор приходит к заключению, что данные образцы принадлежат к архаическим пластам аутентичного фольклора Азербайджана.

STRUCTURAL SEMANTIC ANALYSIS OF COTTON SONGS IN FOLKLORE OF GARABAG REGION

Keywords: Azerbaijan, Karabakh, musical folklore, agricultural songs, expedition, cotton, bayati

Music is one of the oral tradition an integral part of the rich cultural heritage of the Azerbaijani culture. In this article, visit the expedition and is determined to collect the necessary questions of the modern age etnomuzukology. Agricultural songs play an important role in musical folklore of Karabakh. The article analyzes the features of the musical language and the poetics of a one of the types of labor songs – tunes cotton. The author comes to the conclusion that these samples belong to the archaic layers of the authentic folklore of Azerbaijan.

“Ağ qızıl” adı ilə dünyada məşhur olan pambığın vətəni Hindistandır. Bir çox ölkələrin kənd təsərrüfatı sektorunda strateji bitki sayılan pambıqçılıq Azərbaycanda da toxuculuğun inkişafında əhəmiyyətli mövqeyə malikdir. 35 növü olan pambıq isti və işıq sevən bitkidir. Bu bitki ölkəmizə Qədim Şərq ölkələri, xüsusən də İran vasitəsilə daha çox gətirilmişdir. “Pambıq, ümumiyyətlə, mühüm sənaye və ticarət bitkisidir. XX əsrin birinci yarısında Azərbaycanda pambıq sahəsi xeyli genişləndirilmiş, məhsuldarlıq nisbətən artmış, gəlir çoxalmışdır” [1, s.184].

Bol məhsuldarlığı ilə seçilən pambıqçılıq əsasən Kür-Araz sahili boyu ərazilərdə (Füzuli, Beyləqan, İmişli, və s.) becərilir. Qiymətli bitki olan ağ qızılın əkinə ölkə iqtisadiyyatına daha çox gəlir gətirməsi ilə yanaşı, musiqi folklorumun da zənginləşməsinə səbəb olmuşdur. Belə ki, əkinçilər tərəfindən bitkini becərən zaman bir çox nəğmələr oxunmuşdur ki, bu nəğmələr də zaman-zaman nəsillərdən-nəsillərə ötürülmüş, dövrümüzə qədər gəlib çatmış əvəzsiz nümunələr hesab edilir. Bu nəğmələrdə pambığın əkilməsi prosesi tərənnüm edilir, əkinçilərin bol məhsul gözləmələri əks olunmuşdur.

Qarabağın müxtəlif bölgələrinə folklor ekspedisiyaları zamanı əmək fəaliyyətinin müxtəlif növləri ilə bağlı olan çox sayda əmək nəğmələri

toplamış. Onların arasında pambıq nəğmələri xüsusi marağ doğurur. Füzuli rayonuna ekspedisiya səfərimiz zamanı bir çox etnoforların ifasından pambıq nəğmələrini videolentə yazmağa müvəffəq olduq. Bu nəğmələrin təhlili də öz növbəsində marağ doğurur. Eyni bölgədə lakin ayrı-ayrı kəndlərdə yaşayan informantlar bir-birindən tamamilə fərqlənən musiqi folkloru nümunələri ifa etdilər.

Topladığımız pambıq nəğmələrinin tədqiqinə keçməzdən əvvəl struktur-semiotik paradiqma kontekstində musiqi dilinin sintaktik təhlilinin bəzi metodoloji prinsiplərini nəzərdən keçirək. İlk əvvəl qeyd edək ki, musiqi mətnlərinin sintaktik təhlili seqmentasiyadan, yəni onların müxtəlif tərkib hissələrə – seqmentlərə bölünməsindən başlanır [2, s.88]. Struktur səviyyəsinin ilk seqmenti hissə adlanır. Bir qayda olaraq hissə nisbətən tamamlanmış forması və musiqi fikrinin dolğun şəkildə ifadəsi ilə seçilir. Musiqi mətnlərinin struktur səviyyəsinin növbəti seqmenti sintaqmadır. “Sintaqma ən azı iki seqmentin uzlaşmasından əmələ gələn vahid quruluşdur” [3, s.52]. Mətnlərin melodik sintaksisinin ən kiçik və bölünməyən seqmentini sintaqma hissəciyi təşkil edir.

Füzuli rayonu Kərimbəyli kənd sakini, zəngin folklor daşıyıcısı olan Samaya Rüstəmovanın ifa etdiyi pambıq nəğməsinin musiqi dilinin özəlliklərinə nəzər yetirək:

Pambıq nəğməsi № 1

oxudu: Rüstəmov Samaya
nota köçürən: Səfixanova Aygül

Moderato

SNT 1

SNT 2

Get - di yar, get - di yat al - dat - dı mə - ni

SNT 3

SNT 4

Ya - rı - min gec gəl - mə - si sa - ralt - dı mə - ni

I h

II h

Informant bu nəğməni pambıq yığarkən sahədə oxuduğunu qeyd etdi. Nümunənin musiqi formasının əsasında 4 SNT durur. “Pambıq nəğməsi”nin

intonasiya quruluşu aşağıdakı təqdim etdiyimiz cədvəldə öz əksini tapmışdır: [cəđ. 1]

SNT h				SNT	hissə
a b	a ^v a ^v	a ^v b ^v	b ^v c	ABB ^v C	A B

Təhlil etdiyimiz nümunənin məqam intonasiya mündəricəsi segah məqamına əsaslanır. Nümunənin poetik mətninin əsasında 4 misra, hər misrasında 8-hecadan ibarət olan bir bənd durur. Bir qayda olaraq poetik mətnin hər hecasına melopoetik bəndin bir heca-nota uyğundur.

Füzuli rayonu Qaxaxlar kənd sakini, Diləfruz Nəzərovanın ifa etdiyi pambıq nəğmələrinə nəzər salaq:

Pambıq nəğməsi № 2

oxudu: Nəzərova Diləfruz
nota köçürən: Səfixanova Aygül

a Andante

SNT 1

SNT 2

SNT 3

SNT 4

SNT 5

SNT 6

SNT 7

SNT 8

SNT 9

I h

II h

III h

IV h

Sel - ka - la - rın düz ol - sun üs - tə qo - zan yüz ol - sun
pam - bı - ğım ağ pam - bı - ğım lə - çək lə - çək pam - bı - ğım
yı - ğım sə - ni qu - caq qu - caq pul a - lım çox - lu çox - lu
yı - ğım qo - yum san - dı - ğa pam - bı - ğım ağ pam - bı - ğım lə - çək lə - çək pam - bı - ğım.

4 hissədən, 9 sintaqmadan ibarət olan bu nümunənin intonasiya quruluşunun özəllikləri aşağıdakı cədvəldə aydın şəkildə verilmişdir: [cəđ. 2]

SNT h				SNT	hissə	
ab	cb ^v	c ^v b ^v	c ^v c ^v b ^v	A B B ^v B ^v	A B	

Pambıq nəğməsinin əsasında erkən intonasiya etməsi üçün səciyyəvi olan bir formul durur. Təhlil nəticəsində aydın olur ki, bütün SNT-rın əsasında eyni metr-ritmik modus durur.

Sel ka la rın düz ol sun

Nümunə trixord üzərində qurulmuşdur. Bu da bizim üçün musiqi folklorumuzun ilkin qatlarına varmaqda xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Poetik mətninin quruluşunda fərqlilik nəzərə çarpır. Belə ki, poetik mətn 9 misradan və hər misrasında 7 hecadan, lakin 5-ci misra 8 hecadan ibarətdir. Müşahidələrimiz zamanı əkinçilərin ifa etdikləri folklor nümunələrində hecaların bərabər olmasına əhəmiyyət verilmir. Ekspedisiya səfərlərimiz zamanı xalq yaradıcılığının məhsulu olan əmək nəğmələrində hecaların sayının bərabərliyi prinsipinin pozulması tez-tez rastlaşdığımız haldır.

Etnoforun oxuduğu 2-ci pambıq nəğməsinin təhlilinə nəzər yetirək:

b Andante SNT 1

Sel - ka - la - rın düz ol - sun üs - tə qo - zan yüz ol - sun ağ çi - çə - yin bol ol - sun

SNT 2

yı - ğax - yı - ğax pam - bı - ğı ve - rək - ve - rək pam - bı - ğı

SNT 3 SNT 4

a - lax pul - dan - pə - na - dan qoy dol - du - rax san - dı - ğı.

Tərəfimizdən b-kimi qeydə aldığımız 2-ci pambıq nəğməsi də özünəməxsus metr-ritmik quruluşu və ifa xüsusiyyəti ilə seçilir. Bu nümunənin əsasında erkən intonasiya etməsi üçün səciyyəvi olan intonasiya formulu durur. Nümunə trixord üzərində qurulmuşdur si-do-re.

Etnofor bu nəğməni reçitativ oxuma üslubunda ifa etdi. Təhlil zamanı poetik mətnin quruluşu da böyük maraq doğurur. Nümunə 7 misradan ibarətdir, hər misrasında 7 heca, aaabcb formasındadır.

Topladığımız digər bir nümunənin musiqi dilinin özəlliklərinə nəzər yetirək. Nümunə Füzuli rayon Araz Yağlıvənd kənd sakini Zabitə Qocayevanın ifasında videolentə alınıb. İnformant 3 nümunə ifa etdiyi üçün biz bu nümunələri təhlil zamanı a, b, c kimi qeydə aldığımız.

Pambığ nəğməsi № 3

oxudu: Qocayeva Zabita
nota köçürən: Əhmədova Aygül

a

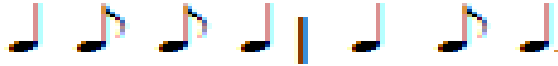
Sa - hə - lə - ri şum - lu - yaq, tor - pa - ğa çi - yi - di tul - lu - yaq.

A - laq - la - rı kər - ki - li - yək, ağ qı - zıl - dan don gi - yək.

Nəğmənin mətnində pambığın əkilməsi prosesi aydın izlənilir. Nümunənin musiqi kompozisiyası 2-hissəli formaya malikdir. Melobənd dörd SNT durur. Onun quruluşu aşağıdakı təqdim etdiyimiz cədvəldə öz əksini büruzə verir: [cəđ. 3]

SNT h				SNT	hissə
aa ^v	bb ^v	a ^v b ^v	b ^v c	A B A ^v C	A B

Nümunə re mayəli rast məqamına əsaslanır. Təhlil nəticəsində aydın olur ki, bütün SNT-rın əsasında eyni metr-ritmik modus durur.

6/8 ölçüyə əsaslanan modus qısa və uzun ritmik vahidlərin ardıcılılaşmasından ibarətdir. Heça vəzninə əsaslanan nəğmənin mətn əsasını 4 misra - 1-ci misra 7 heca, 2-ci misra 9 heca, 3-cü misra 8 heca, 4-cü misra isə 7 heca təşkil edir və aabb formalı quruluşdadır.

oxudu: Qocayeva Zabita
nota köçürən: Əhmədova Aygül

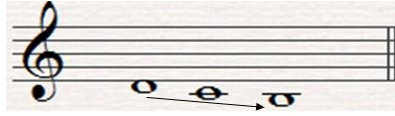
b

Ağ qı - zıl çi - çək a - cır sa - hə - lə - ri bü - rü - yür.

Yı - ğıb ver - rəm za - vod - la - ra

Gül par - ça - lar to - xu - nur.

Bu nəğmədə zəhmətkeş əkinçi tərəfindən pambığın tərənnüm olunması nəzərə çarpır. Təhlil zamanı nəğmədə erkən intonasiya etməsi üçün səciyyəvi olan bir formulun olduğunu izlədik. Belə ki, nəğmə trixord üzərində qurulmuşdur.

Informantın oxuduğu nəğmədə ritm metr-ünsürü əmək prosesindəki hərəkətə uyğun olaraq təşkil olunmuşdur. Onun musiqi formasının əsasında 4 SNT durur. “Pambıq nəğməsi”nin intonasiya quruluşu aşağıdakı təqdim etdiyimiz cədvəldə öz əksini tapmışdır: (cədv. 4)

SNT h				SNT	hissə
a a ^v	bb ^v	a ^v b ^v	b ^v b ^v	A B A ^v B ^v	A B

Təhlil etdiyimiz nümunənin məqam intonasiya mündəricəsi “si mayəli segah” məqamına əsaslanır. Nümunənin poetik mətninin əsasında 4 misradan hər misrasında 7-heca, lakin 3-cü misra 8 hecadan ibarət aaba formulu olan bir bənd durur. SNT-rın əsasında 6/8 ölçüyə əsaslanan bir modus durur:

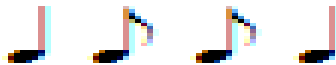
Etnoforum ifa etdiyi 3-cü bəndi təhlil zamanı c kimi qeyd etdik.

oxudu: Qocayeva Zabita
nota köçürən: Əhmədova Aygül

c

Bol məh - sul - lu çöl - lə - ri - miz bax be - lə - dir
el - lə - ri - miz. Ağ çi - çək - li pam - bı - ğı - mız,
nə xoş - baxt - dı xal - qı - mız.

Bu nümunə 4 SNT, iki hissədən ibarətdir. Havanın hər melosətri iki heca qrupuna (4+4) bölünür. Hər musiqi sintaqması bir poetik misraya uyğundur. Bütün SNT-rın əsasında 6/8 ölçüyə əsaslanan eyni metr-ritmik modus durur.

Poetik mətnin təhlilində də nəzərəçarpan fərqlilik mövcuddur. 4 misradan, ilk 3 misrası 8 heca lakin 4-cü misra 7 heca, aaaa formulunda olan nümunə bayatı quruluşunun ilkin variantlarına əsaslanır.

Yuxarıda təhlil etdiyimiz nəğmələrin hər birinin özünəməxsus temporitmi pambıq əkinin prosesləri – əkin, biçin, şümləmə zamanı zəhmətkeş insanların

hərəkətləri ilə sinxron şəkildə inkişaf edir. Son 1 ilə qədər pambığın əl ilə yığılması həm qadın, həm də kişilər tərəfindən icra olunurdu. Lakin hazırda xüsusi texnikalar tərəfindən ağ qızıl toplanılır ki, bu da əməyin yüngülləşdirilməsinə xidmət edir. Toplanılan nümunələrin mətnlərinə nəzər yetirdikdə əməksevər rəncbərlər tərəfindən məhsulu yığarkən onların sanki pambıqı oxşamaları, bəzən xahişlə, bəzən də yalvarışla müraciət etmələri düşünməyə əsas verir ki, burada pambığın artımlı olmasını, məhsuldarlığının bol olmasını arzulamaları aydın şəkildə nəzərə çarpır.

Pambıq nəğmələrinin təhlilindən aydın olduğu kimi, onların artikulyasiyası üçün reçitativ-deklamasiya ifa tərzii xasdır. Səciyyəvidir ki, bu nəğmələr çox vaxt parlando üslubunda ifa olunur. Bu baxımdan təbiidir ki, pambıq havalarının melodeklamasiya hissəsi adətən ilkin məqam-intonasiya formulları (bixord, trixord, tetraord) üzərində qurulub. Bu isə nəğmələrin qədim mənşəyinə dəlalət edir. Əkinçilik təsərrüfatını əks etdirən bu nümunələrin melopoetik xüsusiyyətləri də böyük maraq kəsb edir. Belə ki, pambıq nəğmələrinin melobəndləri bayatının quruluşuna uyğun gəlir.

Həmçinin pambıq nəğmələri musiqi semantikasını baxımından da xüsusi önəm daşıyır. Bir çox pambıq nəğmələri emosional-ekspressiv və predmet-təsviri funksiyaları icra edir. Semiotik nöqtəyi-nəzərdən həmin işarələri ikon və indeks kimi səciyyələndirmək olar. Çünki tərəfimizdən elmi tədqiqata cəlb olunan bir çox pambıq nəğmələrinin semantik məzmununda oxşama, yalvarış və s. emosiyalar öz ifadəsini tapmışdır. Digər tərəfdən, həmin nəğmələrin metro-ritmik quruluşunda pambığın becərilməsi əkini-biçini və yığım prosesi təsvir olunmuşdur.

Beləliklə, ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlmiş oluruq ki, ekspedisiya səfərlərimiz zamanı zəngin folklor daşıyıcıları olan etnoforların ifasında videolentə alıb təhlilə cəlb etdiyimiz, zəhmətkeş xalqımızın zəhinlərində qoruyub saxlayaraq və bu günümüzdə qədər yaşatdıqları pambıq nəğmələri Qarabağın autentik musiqi folklorunun arxaik qatlarından süzülüb gələn nümunələrdir. Bu nəğmələrdə həm də Azərbaycan xalqının bəzi animistik təsəvvürləri özünü büruzə verir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycan etnoqrafiyası*: 3 cildə, I c., Bakı: Elm, 1988, 456 s.
2. *Гошовский В. Фольклор и кибернетика // Сов. музыка. 1964, №12, с. 83-89*
3. *Дадашзаде К. Знаковая система дастана. Баку, 2004, 291 с.*